

Statistiska Institutionens
Jubileumskonferens
8 oktober 2003

**100 års statistik vid Stockholms
Högskola/Universitet**

Innehåll

PROGRAM	5
INLEDNING, Ove Frank	7
GUSTAV SUNDBÄRG – BAKGRUND I IDÉER OCH KULTUR, Olle Sjöström	9
Introduktion	10
1. Kort biografi	12
2. Den europeiska statistiken - ”de svenska statistikernas universitet”	13
3. Den kulturella bakgrunden i Sverige	20
4. Illustrationer av Sundbärgs aktiviteter	21
5. Avslutning	23
Skrifter av Gustav Sundbärg.	28
SUNDBÄRG SOM DEMOGRAF, Peter Sköld	29
PROFETER OCH PROFILER I STATISTIK UNDER 100 ÅR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA/UNIVERSITET, Per Dahmström	31
Stockholms högskola 1903 och lite om miljön	31
Expansion	33
Nya tider	34
Var var institutionen?	34
STATISTISKA DOKTORSAVHANDLINGAR 1923-2003, Gösta Hägglund	35
AVSLUTNING, Ove Frank	45

PROGRAM

Den 8 oktober 1903 blev Gustav Sundbärg den första docenten i statistik vid Stockholms Högskola. Statistiska institutionen vid Stockholms Universitet firar detta genom att anordna några öppna föredrag om statistikämnets historia och institutionens utveckling under de senaste hundra åren. Intresserade inbjudes att delta i det halvdagssymposium som anordnas onsdagen den 8 oktober 2003.

Plats: Frescati, Aula Magna, Sal Bergsmannen.

Program:

- Kl 13.00-13.15 Ove Frank: Inledning.
- Kl 13.15-14.00 Olle Sjöström: Sundbärg - idémässig och kulturell bakgrund.
- Kl 14.00-14.45 Peter Sköld: Sundbärg som demograf.
- Kl 14.45-15.15 Paus. Förfriskningar.
- Kl 15.15-16.00 Per Dahmström: Statistikens ämnesföreträdare.
- Kl 16.00-16.30 Gösta Hägglund: Statistiska avhandlingar.
- Kl 16.30-16.45 Ove Frank: Avslutning.

Presentatörer:

Ove Frank, professor i statistik vid Stockholms universitet sedan 1984, emeritus sedan 2003.
Olle Sjöström, praktiserande statistiker och samhällsforskare, tidigare universitetslektor vid statistiska institutionen, Stockholms universitet. Har 2002 utgivit boken Svensk statistikhistoria. En undanskymd kritisk tradition.

Peter Sköld, docent, forskare vid Demografiska Databasen, Umeå universitet.

Per Dahmström, docent, universitetslektor vid statistiska institutionen, Stockholms universitet
Gösta Hägglund, universitetslektor vid statistiska institutionen, Stockholms universitet.

INLEDNING

Ove Frank

Den 8 oktober 2003 anordnade Statistiska institutionen vid Stockholms Universitet en jubileumskonferens i form av ett halvdagssymposium för att fira att 100 år förflutit sedan Stockholms Högskola fick sin första docent i statistik. Det var den 8 oktober 1903 som Gustav Sundbärg utsågs till docent i statistik vid den högskola som från 1961 utgör Stockholms Universitet. Högskolan hade startat 1878 och vårt jubileumsarrangemang har också inordnats i det allmänna firandet av att det nu är 125 år sedan verksamheten började vid dåvarande Stockholms Högskola. Det allmänna firandet pågår under 2003 och innefattar en lång serie öppna föreläsningar som hålls i skilda ämnen enligt ett program som sammanställts av universitetets enhet för kommunikation och samverkan. Agneta Paulsson vid denna enhet och Daniel Thorburn vid vår institution har tagit initiativ och bidragit till att vi ingår i detta program med föreläsningar om Gustav Sundbärg och statistikämnets utveckling under 100 år.

En planeringskommitté som bildades i Maj har arbetat med att ta fram vårt program. Kommittén har bestått av Eva Bernhardt, Olle Sjöström, Per Dahmström, Gösta Hägglund och Ove Frank. Vi har som hedersgäster till vårt firande bjudit in Sten Malmqvist och Carl-Gunnar Jansson. Sten Malmqvist har tyvärr inte kunnat komma men Carl-Gunnar Jansson hedrar oss med sin närvaro. Carl-Gunnar Jansson har ett förflutet som lärare vid Statistiska Institutionen men har framförallt i egenskap av dekanus vid den samhällsvetenskapliga fakulteten god inblick i institutionens utveckling under den tid då Sten Malmqvist och Tore Dalenius verkade som professorer här. Vi är mycket glada att ha Carl-Gunnar Jansson som hedersgäst vid vår jubileumskonferens.

Planeringskommittén har valt att låta programmet bestå av två föreläsningar om Gustav Sundbärg och två föreläsningar som speglar statistikämnets utveckling. Olle Sjöström kommer att ge oss den idémässiga och kulturella bakgrunden till Gustav Sundbärgs verksamhet. Peter Sköld kommer att beskriva Sundbärg som demograf. Efter en paus med förfriskningar talar Per Dahmström om ämnets företrädare och Gösta Hägglund om ämnets avhandlingar här i Stockholm. Själv vill jag som ordförande under jubileumskonferensen avsluta den här inledningen genom att säga några ord om svårigheterna att bedöma vetenskaplig utveckling.

Utvecklingen av statistikämnet har liksom all vetenskaplig utveckling ständigt accelererat och det kan vara svårt att rätt bedöma hur omvälvande tidigare insatser varit om man inte placerar in dem i sitt sammanhang och sin tid. Hundra år kan synas vara en kort tid om man har ett historiskt perspektiv, men det kan också förefalla som en lång period om man relaterar till individuell utveckling och mänskliga tidshorisonter. Hur får man grepp om tidsandan och de sammanhang som rådde för 100 år sedan? Tidskriften Elementa brukar i varje nummer ge sina läsare listor över de vetenskapligt viktigare händelser som inträffade för 100, 200 eller 300 år sedan. Sådana tvärvetenskapliga sammanställningar kan vara till hjälp för att få perspektiv på utvecklingen. Olle och Peter kommer i sina föredrag att försöka fånga Gustav Sundbärgs tid. Jag ska helt kort försöka ge en något personligt färgad bild av hur man kan associera och relatera till tidens gång.

Låt oss börja med att förflytta oss cirka 50 år bakåt i tiden. Jag gick då på gymnasiet i Solna läroverk. På den tiden fanns möjlighet för ambitiösa elever att bli utsedda till skolans kungastipendiat med ett resestipendium från Gustav V:s minnesfond. Det betydde att man tillsammans med elever från andra skolor i landet fick göra en rundresa i något nordiskt land. Så kom det sig att Agneta Pleijel från Katedralskolan i Lund och jag från Solna läroverk tillsammans med ett femtiotal andra stipendiater gjorde en rundresa i Norge.

Agneta Pleijel känner vi nu mest som en av våra främsta skönlitterära författare, men hon har också gjort film, bl.a. en film som utspelar sig i Stockholmsmiljö på 1880-talet och som givits den något kryptiska titeln *Berget på månens baksida*. Agnetas far Åke Pleijel var professor i matematik och har kanske influerat sin dotters motivval. Filmen handlar om Sonja Kovalevski, en rysk kvinnlig matematiker med utbildning hos Weierstrass i Tyskland. Sonja Kovalevski föreslogs av Gösta Mittag-Leffler att bli professor i matematik vid Stockholms Högskola 1884. Det var en enastående händelse. Stockholms Högskola avvek från gängse sed och bruk i den mansdominerade universitetsvärlden. En kvinna på en professur och därtill en ung kvinna av utländsk härkomst och en professur i ett så abstrakt och logiskt uppbyggt ämne som matematik. Händelsen torde ha skakat om det akademiska etablissemanget i Uppsala och Lund åtskilligt. Det är lätt att föreställa sig vilken sensation detta måste ha uppfattats som både i lärdomskonserverna och mera liberala kretsar. Genom att se Agneta Pleijels film om Sonja Kovalevski får man mycket hjälp med att förstå tidsandan som rådde när Stockholms Högskola kom till.

Högskolan hade bildats 1878 av en handfull engagerade professorer, och åren därefter knöts flera professorer till verksamheten. Året 1884 blev t.ex. också Viktor Rydberg professor vid Stockholms Högskola. Andra samtida namnkunniga personer var August Strindberg och Alfred Nobel. Spökslottet vid Drottninggatan och Strindbergsmuseet Blå Tornet i hörnet av Tegnérgatan ger oss ännu möjlighet att bekanta oss med den tidens miljö. Den tid som kan tyckas oss både så avlägsen och förstockad och så nära och inspirerande. Man kan vara stolt över att Stockholms Högskola var en av den tidens föregångare och initiativtagare till framsynta beslut.

GUSTAV SUNDBÄRG – BAKGRUND I IDÉER OCH KULTUR.

Olle Sjöström

Introduktion

Lärofäderna, den europeiska statistikens utveckling
Wargentin och den svenska statistiken
En skolelev i Falun
Nya perspektiv på Gustav Sundbärg

Kort biografi

Den europeiska statistiken - ”de svenska statistikernas universitet”

Statistikens teori
En debatt i Statistiska föreningen 1904

Den kulturella bakgrunden i Sverige

Illustrationer av Sundbärgs aktiviteter

”Underdånigt utlåtande rörande en svensk arbetsstatistik”
Sveriges historia speglad i Tabellverket
Hur social var arbetsmyran och ungarlen Sundbärg?

Avslutning

Framgångarna
Svårigheter och motgångar
Sundbärg som ”modernist” med nationellt patos
Sammanfattning av hans insatser
Vad kan vi lära oss?

GUSTAV SUNDBÄRG – BAKGRUND I IDÉER OCH KULTUR.

I den statistiska utbildningen och forskningen är vi i dag mest upptagna av de matematiska tillämpningarna eller det matematiska språket bakom statistikens tekniker. Vi kallar den tillämpade matematiken för statistikens teori. I den offentliga statistiken har samtidigt ett helt annat språk utvecklats, ett språk om ”dataproduktion” och om statistikens ”beställare” och statistikens ”utförare”. Statistikens ”utförare” verkar i en arbetsfördelning, som producerar ett resultat som är konkret i skilda former, på papper eller på datorskärm. Sedan vidtar ”konsumtionen”.

Detta gör det svårt att förstå en tidigare uppgångs- och blomstringsperiod för statistiken i Europa och i Sverige. Den stöddes av *ett annat slag av statistisk teori* vars huvudmål var bred kunskapsbildning. I Sverige ägde uppgången rum under den senare delen av 1800-talet och de första årtiondena av 1900-talet. Gustav Sundbärg spelar en central och stark roll i denna den svenska statistikens utveckling, men han gör också en internationellt uppmärksammas insats.

Jag försöker förklara Sundbärgs insatser genom att visa på den europeiska statistiktradition som han fann en plats inom, på den lyckliga kontakten med Fredrik Theodor Berg och den unika och konsekventa statistikerroll som Sundbärg genomförde.

Det kan förhoppningsvis ge oss en självkritisk insikt: att vårt intresse för statistisk kunskapsbildning är svalt och att det rent av kan finnas en del att lära av Sundbärg och hans tid.

Introduktion

Lärofäderna, den europeiska statistikens utveckling

På Gustav Sundbärgs tid var statistikens lärofäder inspiratörer i det praktiska arbetet.

John Graunts uppsats 1661, grundad på grundliga studier av dödslängderna i London, var föredömlig i sin källkritik och gav helt nya kunskaper om sociala och demografiska förhållanden i London. *Hermann Conring* höll ungefär vid samma tid en serie föreläsningar om de europeiska småstaterna, en jämförande kritisk utvärdering som bland annat behandlade resurser, politisk ledning och effektivitet i förvaltningen.

Båda dessa bidrag var tidiga yttringar av den europeiska *Upplýsningen*. De avsåg att kasta ljus över samhällsförhållanden och samhällsföreteelser och innebar kritiska förhållningssätt till politik och förvaltning.

Det var kombinationen av dessa två insatser som gav den intellektuella spännvidden för den kommande utvecklingen mot vad som kallades ”statistik”. Denna benämning kom in i allmänt språkbruk i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Det ledde till etableringen av en *samhällsvetenskap* genom Gottfried Achenwall i mitten av 1700-talet, kallad ”statistik”. Achenwall skrev en inflytelserik lärobok i Upplýsningstidens anda och hade som efterträdare August v Schlözer, av Sten Lindroth kallad ”Sverigevännen”. Båda hade kontakter med Wargentin, som en gång har varit vår svenska lärofader.

Wargentin och den svenska statistiken.

Per Wargentins stora arbete med Tabellverket och hans uppsatser om svenska förhållanden är exempel på en integrering mellan den engelska traditionen från Graunt och den tyska traditionen, den senare även kallad ”statskunskapstraditionen”. Den skulle förebåda en sådan integration ute i Europa på 1800-talet.

Wargentins viktiga insats fick dessvärre inte någon lycklig fortsättning i Sverige. Gustav III var föga intresserad och underhållet av Tabellverket gick i sparsamhetens eller njugghetens tecken efter Wargentin. ”Statistik och despoti hör inte samman”, kom Schlözer att yttra, måhända med tanke på Gustav III:s agerande som enväldig konung.

En bred expansion av statistiken ägde emellertid rum i Europa under första halvan av 1800-talet. Upplýsningstidens statistik med sitt ”frigörande” program - frigörelse från statsmakt och kyrka - ledde till betydande utvidgningar av den offentliga statistiken, frammanad även av de växande sociala problemen i industrialismens spår. Stimulanser från engelsk och fransk statistik ledde till *en teoretisk debatt* mellan bl a den tyska universitetstraditionens företrädare och ”aritmetikerna” om ”vad statistik var”. Statistik började betraktas som en *metod* samtidigt som det var en samhällsvetenskap. Ett flertal läroböcker i statistik fanns redan i början av 1800-talet, t ex i tyskspråkiga länder, i Italien och i Frankrike, och det fanns professurer i statistik med utbildning i statistik inom ramen för tjänstemannautbildningar i flera länder.

Speciellt intressant är den mer grundliga formulering av statistik som generell metod, som den tyske statistikern och språkforskaren Gustav Rümelin formulerade i två uppsatser 1863 och 1874: ”Zur Theorie der Statistik”. Den fick ett kunskapsteoretiskt fäste genom filosofen Christoph Sigwart i hans stora verk *Logik*, som kom ut på 1870-talet.

Viljan att reformera den statliga statistiken i Sverige kom först efter 1850. Det ledde till att det nya ämbetsverket *Statistiska tabellkommissionen* bildades år 1858. Där blev den vetenskapligt tränade och administrativt skicklige Fredrik Theodor Berg inflytelserik chef för Statistiska centralbyrån och föredragande i Statistiska beredningen, som var de två delarna av tabellkommissionen. I Sverige skrevs inga läroböcker i statistik, inte heller var statistik representerat vid universiteten även om det skulle ha kunnat ha en plats inom statskunskapen (som dagens statsvetenskap hette vid denna tid). En sådan plats skapade *Pontus Fahlbeck* i Lund på 1890-talet, men svenska läroböcker i statistik skulle dröja.

En skolelev i Falun

blev i början av 1870-talet så intresserad av den officiella svenska statistiken att han som gymnasieelev författade en uppsats, en statistisk jämförelse mellan de svenska länen med tolkande kommentarer. Eleven hette Gustav Sundbärg och han är 18 år när uppsatsen blir publicerad i *Statistisk tidskrift* 1876. Sundbärg kommer till rätt mentor, F T Berg, och möter också kolleger, de statistiker som är i färd med att bygga upp en svensk statlig statistik. Han invigs i den teoretiska debatten, genom Bergs berättelser från de internationella kongresserna och genom det bibliotek som Berg inrättat. Han invigs i de speciella ambitioner som fanns att följa upp Wargentins och hans efterföljares insatser för Tabellverket, något som sedan gammalt var av internationellt intresse. Sundbärg skulle bli en hängiven och produktiv statistiker till sin död 1914, då 56 år gammal.

Nya perspektiv på Gustav Sundbärg

Om vi statistiker nästan har glömt Sundbärg gäller det inte längre andra samhällsvetare. Både idéhistoriker och statsvetare lyfter nu fram Sundbärg som en intressant förgrundsgestalt. Därför kan vi även på Internet finna ingångar till Sundbärgs författarskap och idévärld, exempelvis har ”projekt Runeberg” publicerat tre av Sundbärgs skrifter: Sveriges land och folk, Tankar i utvandringsfrågan samt Det svenska folklynnet. Jag kommer att söka förklara detta aktuella intresse för Sundbärg.

1. Kort biografi

Gustav Sundbärg föddes i Rättvik 1857, son till en kronolänsman och hans hustru. När han började sina läroverksstudier i Falun mötte han en kamrat, *Isidor Flodström*, som var ett år äldre. Det var två skolpojkar med ambitioner att tänka och resonera som umgicks i Falun. Flodström berättar att Sundbärg, när han fått ett stipendium i 12-årsåldern, köpte en på den tiden känd almanack, *Almanach de Gotha*. Den orienterade (på franska) om kungahus och diplomati, förvaltning och olika länders befolkningsförhållanden. Enligt Flodström var Sundbärg mest intresserad av det sistnämnda. Kanske var han i början en riktig kalenderbitare men ett frö till det statistiska intresset måste ha såtts.¹

Som jag nämnde, kom Sundbärg att intressera sig för den svenska befolkningsstatistiken redan under gymnasietiden och fick ambitionen att skriva en uppsats med jämförande befolkningsstatistik över länen i Sverige. Han sände den till Fredrik Theodor Berg som blev intresserad och säkert överraskad att få kontakt med en så ung statistikdept. Troligen korresponderade de med varandra om olika ändringar i uppsatsen och den blev tryckt i *Statistisk tidskrift* 1876.²

Berg tog sig an Sundbärg och inbjöd honom till sitt sommarställe ett par somrar, vilket ledde till periodanställningar vid Statistiska centralbyrån 1877, 1879 och 1881-82. Efter sin studentexamen i Uppsala 1875 hade Sundbärg blivit fil. kand. 1878. Han hade kring 1880 kommit in i ”statistikens kretsar” och påbörjade redan då en revision av *Tabellverkets* data, ett arbete som han ägnade sig åt i tre decennier, även på fritiden.

Sundbärg blev insatt i den tidens statistiska idéer och tankegångar, inte minst förmedlade genom Berg, som ju både var bekant och korresponderade med de kända europeiska statistikerna.

Vad innebar då tidens idéer? *Det källkritiska intresset* var levande, det fanns en livlig *teoridiskussion* i Europa om statistik som tillämpning och vetenskap om tillämpning - och det fördes säkert diskussioner bland de svenska statistikerna. En annan viktig sak var de svenska statistikernas stolthet över *Tabellverkets traditioner*, och vidare det internationella intresset, sedan lång tid tillbaka, för denna ”databas”. Allt detta kom att bli drivkrafter som skapade Sundbärgs inspiration och mycket stora flit de kommande åren. Men även de dagsaktuella frågorna upptog Sundbärg, speciellt den pågående stora *emigrationen*.

Han blev fjärdenovember-stipendiat i Kristiania (Oslo) åren 1883-84 och hans arbete där blev först att beskriva emigrationen från Norge, sedan emigrationen från Sverige. De senare uppsatserna publicerades i Uppsala universitets årsskrifter 1884 och 1885. Det ledde till ett erbjudande som obetald docent vid Uppsala universitet, men enligt Flodström hade han inte råd med detta utan valde att bli gymnasielärare vid Norra Latin i Stockholm fram till 1888.³

---

¹ De två skolkamraterna kom betyda en hel del för varandra under hela deras livstid. Sundbärg skulle rekrytera Flodström som statistiker, sedan han själv varit verksam som sådan i mer än 10 år. Flodström blev hans kollega och vän och skrev 1935 en minnesskrift – en engagerad försvarsskrift – för sin barndomsvän. Det är den källan som jag nu har för att berätta något om skoltiden.

² Berg hade startat tidskriften 1860.

³ Bekymren för denna emigration och brister i den svenska nationalkaraktären skulle med åren bli allt större. Sundbärgs sista stora arbete var *Emigrationsutredningen* 1907-14 och där träder han också fram med sina uppriktiga och subjektiva synpunkter på det svenska folklynnet – en självkritik av ”det svenska”, en bok som fick stora upplagor och gjorde honom riksbekant.

Med en fast anställning vid statistiska centralbyrån 1888 var hans karriär som statistiker utstakad. Hans publicerade arbeten redovisas i slutet av denna artikel. De yttre dragen i hans karriär framgår av följande:

- *Anställd vid Statistiska centralbyrån 1888, aktuarie 1892, 1:e aktuarie 1901*
- *Tar initiativ till och bildar Statistiska föreningen ("för statistikens idkare och vänner") 1901*
  - *Docent vid Stockholms högskola 1903*
  - *Medlem av Institut international de Statistique 1903*
    - *Sekreterare i Statistiska kommittén 1905-1908*
  - *Filosofie hedersdoktor vid Uppsala universitet 1907*
    - *Hedersledamot av Royal Statistical Society 1909*
      - *Professor i statistik i Uppsala 1910*

Redan denna inledning ger en bild av en mycket medveten och hängiven statistiker. Inte bara sin arbetstid utan även sin fritid, som ungarl, ägnade han det statistiska arbetet.

Om hans personliga liv vet vi i dag föga, men Isidor Flodström beskriver honom som anspråkslös och angenäm i umgänget och som en god och omtyckt arbetsledare. Det behöver inte sägas att han var mycket respekterad av sina kolleger och kom att bli den drivande och inspirerande i det statistiska professionella arbetet och umgänget, speciellt sedan han tagit initiativet till och startat Statistiska föreningen 1901.

2. Den europeiska statistiken - "de svenska statistikernas universitet"

Jag försöker nu sprida ljus över de idéer om statistik och de statistiska synsätt som fanns på Sundbärgs tid. Det försök som jag nu gör är äventyrligt men ger förhoppningsvis någon uppfattning om arten av det teoretiska stöd som fanns bakom statistikens utveckling vid denna tid.

Statistikens teori

En statistisk profession i Europa hade, när Sundbärg etablerade sig, sitt huvudansvar i att främja *allmän* kunskapsförmedling och att ha aktiv kritisk bevakning av statistisk desinformation ("ljug och missledningar"). Professionen hade ett fast stöd såväl i en allt bredare statistisk praxis som i en fortlöpande teoridiskussion (om "vad statistik var"). Här fanns sedan gammalt anknytningar till en filosofisk tradition – en kritisk-empirisk tradition sedan 1600-talet.

Mycket kort sagt innebar det filosofiska stödet en formulerad kunskapsteori för vad vi i dag kallar surveyundersökningar, då benämnda statistiska räkningar eller - helt enkelt - statistik!

I dag har vi glömt allt detta. Jag har kallat det glömda för en undanskymd kritisk tradition, bättre är kanske benämningen *förskjutna* statistisk tradition. När universitet och högskolor tog hand om statistiken i början av 1900-talet i Europa blev statistisk teori ganska snart matematisk metod för statistisk teknik och så har det förblivit. De mödosamt vunna

erfarenheterna och den intressanta teori för statistisk praktik som hade utvecklats var inte riktigt universitetens intresse.

Hur kan jag då på några minuter ge en liten inblick i denna förskjutna tradition, denna bortglömda teori? Jag använder följande skiss med ledord för att försöka kasta ljus över Sundbärgs tid och dess statistikuppfattningar.

Fas A

Fas B

Fas C

”upprinnelser”

av idéer i =>
kulturen

I Δ Δ Δ Δ ... Δ Δ Δ Δ ... I
statistisk undersökning
”survey”, ”räkning”

olika slag av
kunskapsprocesser i
samhället-kulturen

Det *teoretiska* perspektivet på statistiken vid denna tid gällde:

en begrundan av olika helhetsperspektiv: i) från upprinnelsen av en undersökning till målet – kunskapsprocesser, ii) helheten av statistisk verksamhet i förhållande till andra yrkesverksamheter, iii) statistik som vetenskap i förhållande till andra vetenskaper

- o uppmärksamhet på konstruktiva möjligheter i fas A och C
- o ansvar för kritisk bevakning av missbruk av statistik
- o källkritik, omsorger i tillämpning av olika mätförfaranden
- o effektiv teknik i fas B, men betonades som *medel*, teknik för kunskapsbildning som mål

Denna teori är också förbunden med ett äldre historiskt perspektiv. Det ledde till en uppfattning av statistik som en generell metod och till en filosofisk uppfattning av statistik som en kulturvetenskap. Något bör nämnas om detta!

Det historiska perspektivet: explorativ statistik och utbildning av kritiska tjänstemän
(se figur ovan)

John Graunt och Herman Conring var 1600-talets lärofäder. *Graunt* var en sökare och en upptäckare, en förebild för ett grundligt källkritiskt arbete med de arkiverade dödslängderna i London och en modellbyggare för demografiska kalkyler. Han hade ju tidigt (av J P Süssmilch) kallats ”en Columbus”, en upptäckare med statistik som farkost.

Vi finner hans bidrag i alla tre faserna i figuren ovan.

Conring var den vetenskaplige mångsysslaren som gav, ungefär samtidigt, den tyska statistiken en startpunkt. Genom sina föreläsningar om de europeiska småstaterna sammanförde han den tidens tillgängliga kunskaper till en systematisk *och kritisk* jämförelse och grundade en tysk universitetstradition.

Den fick en etablering som vetenskap i mitten av 1700-talet med namnet statistik och kom att bli *en kritisk utbildning av tjänstemän* i både offentlig och kolonial förvaltning. Denna tradition, statskunskapstraditionen, gjorde Achenwall till en vetenskap. Den kallades ibland för ”oppositionell”, oppositionell mot auktoritär statsmakt och förtryckande kyrklig makt. Denna vetenskap kom inte minst att befördra frågorna kring hur statistik kunde uppstå, vilka intressen som låg bakom, och hur statistiken skulle få resurser för en bättre beskrivning av

sociala förhållande. Denna tradition var inte minst *en utbildningstradition* och skapade många läroböcker i statistik från slutet av 1700-talet och framåt.

I figuren ovan kan statistiken som profession, en kritisk mission, observeras. Det gäller speciellt fas A och C.

Statistik som generell metod

Statistiken var främst identifierad som en vetenskap om stater och samhällsförhållanden under 1700-talet och i början av 1800-talet. Redan i början av 1800-talet uppkom en strid om statistik var en samhällsvetenskap eller en, som det hette, ”numerisk metod”. Stridens vågor gick höga och berodde delvis på att den tyska statistiken ockuperade lärostolar för framväxande nya samhällsvetenskaper, främst nationalekonomin och geografin.

Gustav Rümelin nämnde jag tidigare som författare till två uppsatser om statistikens teori. Som språkforskare visade han att statistik - även i *det allmänna tyska språkbruket* - hade kommit att betyda *en metod*, inte en samhällslära. Denna metod kunde appliceras på de mest skilda företeelser, till exempel säger Rümelin ”även på sandkornen på en havsstrand”. *Med dagens språkbruk formulerade han statistiken som en generell surveyteori men med speciellt intressanta och svåra uppgifter i samhällsvetenskaperna.*

Rümelin tar speciellt upp *statistikerns yrkesroll*. Där ser han statistikern som en uppfångare och spridare av idéer till undersökningar och som en pedagog vid redovisningen av statistikens resultat. Rümelin begär av statistikern ett logiskt skarpsinne och en förmåga att sätta sig in i skilda problem, att vara något av vad som förr var den mångkunniges, polyhistorns, roll i vetenskap och praktik.

Denna teori fick en speciell filosofisk utveckling i *Christoph Sigwarts filosofiska verk Logik* som kom ut på 1870-talet, som också behandlar sannolikhetsmodeller och deras tillämpning. Därmed fick statistikens kunskapsteori en fastare förankring.

I figuren ovan finns de filosofiska perspektiven i alla tre faserna (A, B och C).

Kulturvetenskap som begrepp och applicerbart på statistikens framväxt

I konflikterna om vetenskaplighet mellan naturvetenskap och humaniora kom begreppet *kulturvetenskap* att lanseras av filosofer i slutet av 1800-talet. Det kom att gälla den form av vetenskap som hade *i kulturen framvuxna värderingar* som grund.

Dit hörde all tillämpad vetenskap, även tillämpad naturvetenskap, men också konstvetenskaper, historia och samhällsvetenskap.

Statistikens historia handlade ju om hur kulturella värderingar växt fram som krävt en kartläggning av t ex sociala förhållanden och ekonomiska förhållanden, om att sådana kunskaper skulle förmedlas och spridas till medborgare, eller med en annan formulering, en större allmänhet. Därför kom begreppet kulturvetenskap att ge impulser och ett stöd för statistiken. Flera av den tidens kända statistiker förde sådana resonemang och även Sundbärg karakteriserade statistiken som en kulturvetenskap.

Därmed avslutar jag kommentarerna till figuren ovan.

Vi kan ställa det mot vår syn på teori som matematik i dag och det tidigare nämnda administrativa språket i samhällsstatistiken, där vi i figuren ovan oproblematiskt talar om

”beställare”

”utförare”

”konsumtion”

Den intressanta problematiken i de tre faserna ovan och uppmärksamheten på *kunskapsmöjligheterna* med statistisk verksamhet förloras i denna reduktion till arbetsfördelade verksamheter.⁴

Vad menas med statistik som en generell metod? En tilläggskommentar.

Något mer bör sägas om statistik som generell metod. Det var den insikt som Gustav Rümelin ville göra tydlig och, enligt honom, fanns förankrad i det allmänna tyska språkbruket. Då frågor om metod tillhörde filosofin förde han frågan vidare till filosofen Sigwart. Det ledde till en analys av statistik som en kunskapsmetod, en ”numerisk kunskapsmetod” som man sade i Sverige, och *statistik formulerades som en metod med en grund i tillämpad logik och sammansatt av skilda ”metodelement”*. Dessa är urskiljbara element i skilda slag av statistiska tillämnningar och där alla tre faserna (A, B och C) är med i bilden.

TELOS LOGIK KRITIK

matematik, hermeneutik, didaktik ... är komponenter i statistisk *metod*

Filosoferna talar om TELOS, (mål, ändamål) och om TELEOLOGI, läran om mål eller avsikter. Somliga filosofer förnekar att vi har en vilja, att vi i stället är styrda i en total mekanistisk världsordning. Dessa vida spörsmål kan vi lämna, men vi ha stöd från Immanuel Kant, att vi måste VILJA – ha en föreställning om och tro på viljeakten - för att få ordning på vår livsföring. Låt oss nu trösta oss med detta.

Det hör också till det första vi lär oss i statistikstudierna, att statistik måste ha ett MÅL. I allmänhet formuleras detta tämligen enkelt i statistiska läroböcker, t ex ”en bra formulering av problemet är till god hjälp” (Cochran). Men om vi har erfarenheter av faktisk planering av undersökningar visar det sig att den bra formuleringen av målet inte infinner sig av sig själv.

Mer realistisk och djuptänkt är Edward Deming när han säger, att formuleringen av målen för en undersökning är den svåraste delen av en statistikers medverkan. Det bör tilläggas: och kan därmed också vara den intressantaste!

Det visar sig ju också i sådant arbete, att intressena kan vara många och delvis i konflikt. Det är ju bekant att när många mål och många variabler gäller, då kommer också precisionskraven in och gör det svårare.

Frågan om TELOS är för statistikern att *få målet preciserat av ANDRA*. Där kommer de delikata svårigheterna in. Olika intressen leder ibland till etiska konflikter och allt tal om etik i statistiska undersökningar är falskt om inte dessa svårigheter erkänns. Statistikern har ju också sina egna intressen!

Statistikerns egentliga roll är ju att söka förstå ”de andra” (inte bara göra som ”beställare” med pengar säger) och på så vis höja blicken och vidga perspektiven.

Vi erkänner inte de väsentliga problemställningarna av detta slag i dag, då statistisk planering ses som en arbetsfördelad produktion från statistikernas sida och det speglas också i

---

⁴ Vi har här en förklaring till det ointresse som finns för statistiska studier och statistisk forskning bland samhällsvetare i dag.

det idag etablerade administrativa språket för statistik. Dagens språk är, som nämnts, att ”beställaren” beställer och ”utföraren” utför.

En annan väsentlig aspekt av TELOS var uppmärksamheten på *redovisningen av statistikens resultat*. Statistikerns ansvar för denna var en självklarhet vid denna tid.

I Sverige hade vi sedan 1860 beteckningen ”*Littera*” på de officiella statistiska publikationer som kallades ”*berättelser*”. Det var inte bara tabellredovisningarna - utan något måste också *berättas!* Här infinner sig samma problemställning som vid planeringen, nämligen att ANDRA har bestämt målen för undersökningen och skulle ju också kunna berätta bäst om resultatet. Det var också utgångspunkten vid denna tid, men statistikerna skulle i sina berättelser *stimulera till läsning* och vidare analyser och berättelser.

Fredrik Theodor Berg formulerar detta drastiskt när han, om den tidige folklivsforskaren och statistikern Eilert Sundt, säger följande:

Brödrariket (d v s Norge) företer i Eilert Sundts populära statistiska skrifter ett af de vackra föredömena af denna enskilda författarverksamhet, som kringbär den officiella statistikens frukter ända ned i arbetarens och husmannens kojor. Om åter embetsverket skulle förledas att taga arbetet från den lättaste och tacksammaste sidan, och vilja täfla om vinning med privatförfattaren, så blefvo inom kort begge bragta till hungersnöd, och den som finge sitta värst emellan vore Staten och allmänheten.

I denna europeiska teoriskola blev Sundbärg fostrad. Sundbärg gav ut i skrift många sådana ”statistiska berättelser”, som illustrerar hur han som statistiker tog sig an uppgiften. I flera fall agerar han som självständig forskare, det gäller till vissa delar hans stora arbete med emigrationen och de demografiska resultaten från revisionen av Tabellverket.

Ett kortare men belysande exempel är hans redovisning från bostadsräkningen i Stockholm, där Sundbärg skrev en uppsats med titeln ”Ett rum och kök”. Sundbärg hade varit med om både planeringen och genomförandet av denna bostadsräkning. I Social Tidskrift nr 8 1901 redovisar han tabeller som belyser trångboddhet och höga hyror i storstaden och avslutar uppsatsen på följande sätt.

Det torde vara en uppgift för en mångfald af sakkunnige inom olika områden att utreda, huru de nu skildrade missförhållandena skola kunna aflägsnas. Men hvarje bidrag till diskussionen torde hafva rätt att göra sig hördt i ett så betydelsefullt ämne, och författaren af dessa rader har redan vid andra tillfällen haft anledning framhålla ett par önskemål ... .

*Hvarför är det ... i Stockholm så bestämdt förbjudet att bygga **sexvåningshus**, då i många af kontinentens storstäder byggnader av detta slag äro regel? ...*

*I Tysklands större städer har i våra dagar **spårvägsväsendet** nått en beundransvärd omfattning. ... Därnäst märker man snart, att spårvägslinjerna icke, såsom hos oss, stanna vid stadens tullar, utan att de i alla riktningar gå ända till en half mil och ännu mera utanför staden. ... Och vid sammanställningen af allt detta börjar svensken förstå de tyska storstädernas kolossala tillväxt och utveckling i våra dagar och huru hyrorna därstädes ändock kunna hållas nere vid en så mycket lägre nivå än i vårt land. ...*

Skulle inte något dylikt låta sig genomföras äfven i Stockholm?

Dessa slutord i uppsatsen illustrerar Sundbärgs ambition att stimulera andra att utnyttja bostadsräkningens uppgifter, de med säkrare kompetens och kanske andra möjligheter till att ändra bostadsförhållandena till det bättre. Den som vill botanisera i Statistisk Tidskrift under 1800-talet och början av 1900-talet finner flera exempel på sådana statistiska berättelser med den indirekta uppmaningen: REFLEKTERA VIDARE, SKRIV MER, DISKUTERA!

Till slut kan något sägas om källkritik och omsorg i observationer och mätningar. Det svåra arbetet med risiga primärdata och de mycket skilda villkoren för att samla tillförlitliga mätningar och observationer var central i den tidens statistiska teori. Det var en del av en lång

empirisk tradition sedan 1600-talet. I Sundbärgs arbeten är det kanske främst det 30-åriga arbetet med källkritisk genomgång och en rekonstruktion av Tabellverkets data som är den mest imponerande prestationen.

En debatt i Statistiska föreningen 1904

Den statistiska teori som jag nu talat om gällde, som jag har upprepat flera gånger, statistisk metod för kunskapsbildning. Men redan i början av 1900-talet fanns det konkurrerande teoribegrepp som senare skulle helt ta över, nämligen matematisk metod bakom statistikens tillämpningar. Redan på 1860-talet formulerades termen ”matematisk statistik” i en lärobok och den beteckningen vann gehör. Speciellt den engelska statistiken, med en naturvetenskaplig inriktning, kom att odla de matematiska verktygen.

Om vi inte strider om vad som skall kallas ”teori” är det självklart att båda dessa riktningar kompletterar varandra, de stödde olika delar av den statistiska praktiken. Eftersom den äldre statistiska teorin hade kunskapsbildning som mål, har vi i dag en hel del att lära från statistiken under Sundbärgs tid. Detta teoribegrepp var, som jag har framhållit tidigare, inte skilt från statistikens praxis, utan ett centralt stöd för praxis

Det finns få exempel på hur svenska statistiker yttrade sig om statistisk teori. Sundbärgs uppfattning om statistisk teori får en indirekt belysning av ett inlägg i en debatt i Statistiska föreningen i januari 1904. Han tar där till orda om vad han kallar ”vetenskaplig statistik.

Debatten gällde inrättandet av ett statistiskt kontor eller en statistisk byrå i Stockholms stad. Ett förslag till en statistisk byrå hade blivit granskat av ett utskott i Stockholms stadsförvaltning, som ändrat namnet från ”byrå” till ”kontor” och dessutom föreslagit lägre lön för chefen.

Det var den nyblivne docenten Gustav Sundbärg som inledde diskussionen. Om namnfrågan säger Sundbärg:

om den kommunalstatistiska institutionen heter byrå eller kontor, så erinras, att en människa ofta blifver hädd som den är klädd, och att en anstalt ofta betraktas efter dess namn. Kontor har ofta betydelsen av en liten underordnad anstalt, som utför andras uppdrag, och den betydelsen borde icke biläggas den blifvande kommunalstatistiska institutionen, som behöfde en fri och sjelfständig ställning.

Även de föreslagna lönesänkningarna opponerar sig Sundbärg emot, inte på grund av beloppet utan på grund av att den nya chefens status borde lönemässigt vara ”lika med fattigvårdschefens och drätselnämndens sekreterare”. Sundbärg hävdade vidare, att den statistiska byrån skulle var direkt underställd stadsfullmäktige och han anför här statistiskt arbete som fri och nyttig forskning.

Den plats utskottet vill gifva det statistiska kontoret, skulle lätt göra dess arbete till ett byråkratiskt konglomerat och omintetgöra möjligheten af ett fritt vetenskapligt arbete. Sådant arbete vore oundgängligt för skapande af vetenskaplig statistik, som betyder användbar statistik ... . Bifalles utskottets förslag skulle Stockholms kommunala statistik blifva sämre och dyrare än förut.

Sundbärg fick stort bifall på föreningsmötet. Följande talare underströk att det fanns intressanta förebilder i andra europeiska städer som hade denna fria ställning och att hur frågan löstes i Stockholm var viktig för andra svenska städer med stor statistisk verksamhet. Uttalandet blev enhälligt antaget.

Sundbärgs uttryck ”vetenskaplig statistik som betyder användbar statistik” kom senare att kallas Sundbärgs paradox. Mot bakgrunden av den tidens teoriuppfattning, där just kunskapsbildning var huvudmålet, är ändå yttrandet föga paradoxalt. Då Sundbärg sedan yttrar att ”ovetenskaplig statistik är detsamma som oanvändbar statistik” speglar detta den professionella medvetenhet som hade växt fram och som var på väg att reformera den svenska offentliga statistiken på flera områden.

3. Den kulturella bakgrunden i Sverige

Jag har nämnt *folkbildningsrörelsen* som en viktig tillskyndare av statistiska undersökningar. Från folkbildningsrörelsen kom också många av de politiska krafter som skulle ge resurser för undersökningar och sedermera också en väsentlig formulering av den statistiska professionens ställning. Det sistnämnda fick sin medvetna manifestation i de många statistiska byråer som tillkom under 1900-talets första decennier.

Speciellt blev det, liksom i Europa flera decennier tidigare, de sociala reformsträvandena som drev på för utvidgade socialstatistiska undersökningar. Under 1890-talet ledde det till några mindre statsanslag som efter sekelskiftet ledde till en bred statistisk aktivitet. Jag återkommer till denna utveckling där Sundbärg hade en viktig roll.

Givetvis löpte dessa trådar direkt in mot politiken. Den enighet och ofta personvänskap som förekom mellan ”frihetliga” liberaler och socialdemokrater bör nämnas. Dit hörde vänskapen mellan statsministrarna Staaff och Branting och vidare statistikern och den liberale politikern David Bergström, som odlade nära kontakter med socialdemokratin. Viktig för denna enighet var striden om rösträtten som först 1920 skulle leda till allmän rösträtt.

Sundbärg var mycket politiskt intresserad men inte aktiv i politiken. Om hans sympatier är svårt att säga något. Hans starka historiska intresse kunde eventuellt fresta till att vi placerar honom i ett liberalt konservativt läger. Men Sundbärg var en komplex personlighet och han var radikal i rösträttsfrågan och beklagade att vi var senare än våra grannländer i införandet av parlamentarism.

Unionsfrågan bör nämnas i detta sammanhang då upplösningen av unionen torde ha gjort Sundbärg mycket besviken, både på svenskar och norrmän. Av hans senare bekännelseskraft, Det svenska folklynnnet (1911), framgår att han har mycket kritiskt att säga om båda folken, och dessutom om danskarna. Mer om denna skrift senare!

Vi får inte glömma den patriotism, nationalism eller fosterlandskänsla, som fanns i Sverige vid denna tid. Sundbärg var starkt engagerad. Den nyss nämnda skriften om folklynne vittnar om detta och han skrädder inte de kritiska orden om svenskarnas brist på nationalkänsla.

Slutligen bör *Stockholms högskola* nämnas som en viktig kulturfaktor och mycket betydelsefull för Sundbärg. Högskolan tillkom 1879 och hade i början en tyngdpunkt i naturvetenskap. Under 1890-talet tillkom juridiska och samhällsvetenskapliga utbildningar, där Sundbärg undervisade med Gustaf Cassel och Eli F Heckscher som närmaste kolleger. Sundbärg fick viktiga stimulanser och bidrog säkert till att öka statistikens ”vänkrets”, vilket framgår av listan över de som var med från början i Statistiska föreningen. Det som vi i dag firar, Sundbärgs docentur vid högskolan, var säkert ett erkännande som mottogs med glädje.

4. Illustrationer av Sundbärgs aktiviteter

Inget kort föredrag kan göra rättvisa åt Sundbärgs breda statistiska *aktiviteter*. Jag väljer i stället att nämna tre områden av hans verksamhet, där han gjorde viktiga insatser som inte är så kända som hans demografiska verk. Det gäller:

- o som föredragande i en *utredning om "arbetsstatistik"* 1894, som småningom skulle leda till inrättandet av Socialstyrelsen 1912
- o som *historisk författare* på Tabellverkets grund, där han avsåg att beskriva utvecklingen av folkets levnadsvillkor – från slutet av 1600-talet - i viss kontrast till den gängse historieskrivningen om statsmaktens förehavanden
- o *Sundbärgs sociala liv*, ungarlen och arbetsmyran med vissa kärva och egensinniga idéer, men som ändå fick en central social roll i *utvecklingen av den statistiska professionen*, en roll som manifesterades av Statistiska föreningen.

"Underdånigt utlåtande rörande en svensk arbetsstatistik."

En motion 1893 om inrättande av "arbetsstatistik", inlämnad av liberalen Ernst Beckman, ledde till att riksdagen gav ett anslag till en utredning som Kommerskollegium och Statistiska centralbyrån skulle genomföra. Gustav Sundbärg var den som fick huvudansvaret för genomförandet och blev föredragande inför riksdagen. Det var en ömtålig fråga för den rätt så konservativa svenska riksdagen och det var nödvändigt att anföra att social- eller arbetsstatistiken hade utvecklats till en viktig statistikgren, inte minst i USA.

Så blev det utredningens uppgift att visa på föregångarna och även ge sig in på olika slag av insamlingsmetoder för mycket olikartade slag av statistik. Bland annat kan nämnas statistik

om löner, arbetstider, arbetslokalers tillstånd, födans beskaffenhet, bostädernas beskaffenhet, olycksfall i arbetet, strejker m fl.

I utredningen framförs att det är fråga om ett nytt krävande område som inte lämpar sig som bisyssla till andra arbeten. Därför rekommenderas att det skapas en särskild socialstatistisk byrå för att påbörja denna nya och breda statistikverksamhet. Utredningens förslag till personalstyrka blev en chef med byråchefs lön och 2 fast anställda statistiker med stor erfarenhet av statistiskt arbete. Förslaget gällde också inrättandet av ett bibliotek och en löpande tidskrift.

Det innebar en totalkostnad på 40 000 kronor per år som inrymde lokalkostnader och anlitande av skilda slag av "*specialagenter*" vid datainsamlingarna. Lämpliga för sådana uppgifter var olika yrkesgrupper, även kroppsarbetare, samt studerande.

Förslaget rönste först ett lyckligt öde och ledde till en proposition vid 1896 års riksdag med i stort sett denna ambitionsnivå. Men vid utskottsbehandlingen bantades det ned till ett anslag på 10 000 kronor för särskilda socialstatistiska undersökningar vid Kommerskollegium.

Emellertid blev förslaget på lång sikt en framgång. Vid Kommerskollegium anställdes tre doktorer, två i statistik och en i historia, som skulle komma att driva upp verksamheten på ett

mycket framgångsrikt sätt. Det skulle leda till att två tredjedelar av Kommerskollegii personal kring 1910 sysselsatte sig med socialstatistiska undersökningar. 1912 skapades därför *Socialstyrelsen* som ett särskilt statistiskt verk för sociala undersökningar.

De som drev fram denna vitala utveckling var flera statistiker men de handlade i det samförstånd som Statistiska föreningen skapade och där Sundbärg var både föredömet och ”motorn”.

Sundbärg var således inte enbart sysselsatt med Tabellverket. Han hade intresse och ägnade sina krafter även åt bl a jordbruksstatistik, järnvägsstatistik, social statistik och kommunalstatistik.

Eli F Heckscher skriver i *Svenska män och kvinnor* 1954:

Överhuvudtaget måste en stor del av den utvidgning som den svenska statistiken har undergått (i början av 1900-talet) och den nya ställning som har beretts de statistiska ämbetsverken direkt eller indirekt tillskrivas S:s inflytande.

Sveriges historia speglad i Tabellverket

Sundbärg sysslade i cirka 30 år med en revision av Tabellverkets data med uppfinningsriktighet och nit. Samtidigt fortsatte han de historiska perspektiv som redan Wargentin försökt på 1750-talet och utvecklade dessa mer fullständigt. Isidor Flodström skriver i sin biografi att Sundbärg ”utförligare och grundligare än någon annan svensk påvisat sammanhangen och samhörigheten mellan ett folks inre och yttre historia och dess befolkningsstatistik.” Flodström ser Sundbärg som en som i första hand är statistisk historiker.

Sundbärg redovisade sin svenska historia i Emigrationsutredningens slutbetänkande och hans historieskrivning startar redan i slutet av 1600-talet. Det hade redan Wargentin gjort då resultatet av födelsetal och följande års förhållanden kunde spåras i de första tabellerna från 1749. Sundbärg påpekade att hans historia inte är ”det officiella livets” historia utan vad han kallar ”den enskilda hushållningens”. Heckscher formulerar det så att det var ”folkets liv, i stället för statens” som Sundbärg skildrade.

Men för Sundbärg var historia nära knutet till tankar och bekymmer om framtiden, och inte minst omsorger om att se möjligheter till förbättringar. Jag återkommer till detta i ett kort referat av en nyutkommen bok av statsvetaren Patrik Hall.

En liten illustration av hans historia om folkets liv gäller Frihetstiden. Han tar som utgångspunkt ett par ofördelaktiga skildringar av denna period, där landets tillstånd inte redovisades som det bästa utan slutade i ekonomisk, finansiell och politisk ruin. Mot detta kontrasterar Sundberg med att 1760-talet, dvs slutet av Frihetstiden, var ett mycket gynnsamt årtionde om det speglas av Tabellverkets data.

”Vare sig Mössorna eller Hattarna regerade --- gäller att när årsväxten är god, så voro giftermåls- och födelsetalen höga men dödstalen jämförelsevis låga ... omvänt, när skördar slog fel ... ”
”Om fabrikernas omsättning var gynnsam eller icke, om kursen på bankens sedlar steg eller föll, - allt detta var för den tiden att anse som föga mer än såsom krusningar på ytan.”

Det framgår av huvudbetänkandets andra delar, där han beskriver de olika länens utveckling under senare tid, att Sundbärg var en i samtidsproblemen engagerad statistiker. För Sundbärg visade historien möjliga vägar framåt. Sundbärg tillhörde inte något politiskt läger men han var medveten om de sociala problemen, såg möjligheterna med industrins utveckling de närmaste åren och noterade exempelvis de socialistiska och socialdemokratiska rörelsernas

sammanhållande kraft, som enligt Sundbärg borde tas till vara bättre. Han citerar följande rapport om ”s k backstugusittare” i Gävleborgs län med gillande.

De lösa arbetare, som befolkade dessa stugor, ha föredragit att flytta närmare industricentra, där ett hela året stadigvarande arbete med god förtjänst erbjudits dem. De nutida allmänt goda arbetslivsförtjänsterna hafva möjliggjort förvärvandet av fri grund till byggnadsplats, antingen på hemorten eller vanligast i närheten av städer, sågverk, bruk eller stationssamhällen ... . Genom den forne backstugusittarens övergång till industriarbete förlorar jordbruket en billig och lätt tillgänglig arbetskraft. Till denna sin förlust har dock jordbrukarna själva mycket bidragit genom att envist förneka sina arbetare att av dem få köpa litet jord till odling eller bebyggande.

Om Sundbärg inte var aktiv politiker var han emellertid aktiv i egnahemsrörelsen och i folkbildningen.

Hur social var arbetsmyran och ungarlen Sundbärg?

Det är uppenbarligen så att Sundbärg tidigt blev den upptäckande och engagerade statistikern. Uppsatsen som han fick publicerad vid 18 års ålder vittnar om detta. Det är inte förvånande att Fredrik Theodor Berg fördjupade Sundbärgs intresse genom att förmedla sina egna insikter och sin egen vördnad för Tabellverket, dessutom för han in Sundbärg i den europeiska idédebatt som var så livlig vid denna tid. Sundbärg blev en arbetsmyra, somliga har kallat honom arbetsnarkoman. Han tycks inte ha skilt så mycket på arbetstid och fritid.

Några berättelser om Sundbärgs privata liv, utanför arbetet, finns inte. Flodström, hans nära vän sedan skolåren, berättar emellertid att han var omtyckt av sina elever vid Norra Latin, ja t o m beundrad. Flodström säger också att han var en mycket omtyckt arbetsledare, flärdfri och kunnig, och att även hans kolleger uppfattade honom på detta sätt.

Frammot sekelskiftet 1899/1900 växte också Sundbärgs rykte som statistiker och då han tog initiativet till Statistiska föreningen slöt inte mindre än 26 stiftare upp, både statistikens idkare och statistikens vänner. På så vis kan Sundbärgs sociala kontaktytor karakteriseras som vida om än begränsade till yrkeslivet och till det kollegiala umgänget vid Stockholms högskola. Statistiska föreningen betydde mycket där han inte ville vara ordförande utan vara mycket aktiv medlem. Ett tidigare citat från Heckschers biografi passar in på hans sociala aktivitet i föreningen och hans stora inflytande - även efter sin död.

Överhuvudtaget måste en stor del av den utvidgning som den svenska statistiken har undergått (i början av 1900-talet) och den nya ställning som har beretts de statistiska ämbetsverken direkt eller indirekt tillskrivas S:s inflytande.

5. Avslutning

Framgångarna

Sundbärgs största framgång, sett ur hans egen synvinkel, är kanske att han så tidigt fann sitt verksamhetsområde, sin statistiska *mission*. Det var under en fräsch tid för statistiken i Europa, såväl i bredden i skilda verksamheter som i idéer och teoretisk debatt. Han hittade

Fredrik Theodor Berg som en gedigen mentor. Det gav honom ett lyft i självförtroende och arbetslust.

Till hans lyckliga förmåga hörde att bli engagerad i många olika frågor och det stämde ju också med den tidens uppfattning om statistikern som en ”polyhistor”, en som fick bli mångkunnig aktör på flera olika områden, en arkitekt för skilda kunskapsbyggnader.

Han var troligen också tillfredsställd med de erkännanden han fick internationellt och med docenturen som vi i dag firar. Men det förefaller som om Sundbärg inte var alltför svag för yttre framgångar.

Svårigheter och motgångar

Sundbärg var tidigt sjuklig i en hjärtåkomma och i 35-årsåldern var han nära döden i en bukhinneinflammation. Olika besvär tilltog när han var över de 50 och han kom att avlida i sin hjärtsjukdom innan han fyllde 57 år.

Karriären inom statistiska centralbyrån blev inte heller så snabb, även om det är obekant om det brydde honom så mycket. Sundbärg var enligt Heckscher ”en forskarnatur och en grubblande ande som följde sin egen väg”. Det var emellertid väntat att han skulle bli chef för statistiska centralbyrån 1905, men den dag han fyllde 48 år fick han beskedet att en yngre och betydligt mindre välmeriterad statistiker blev utsedd, nämligen Ludvig Widell. Det har kallats för en av de största utnämningsskandalerna i Sverige

Enligt både Flodström och Heckscher var Sundbärg inte så glad åt sin utnämning till professor i statistik vid Uppsala universitet och han kom aldrig att riktigt axla denna post. Till sin död var han sysselsatt med Emigrationsutredningen och mestadels tjänstledig från professuren.

Flera vittnar om hans pessimism och grubbel de senaste åren. Flodström tror att han kände sig angripen av de matematiskt mer avancerade statistikerna men jag har inte funnit något i Sundbärgs eget författarskap som tyder på detta. Tvärtom, ibland välkomnar Sundbärg insatser från ”den högre matematiken”, t ex för att göra förbättringar i hans egna revisioner av Tabellverkets data.

Sundbärg som ”modernist” med nationellt patos

Patrik Hall har nyligen utkommit med en bok om nationalismen i Sverige under sex sekel, dvs från 1400-talet till våra dagar. Hans framställning kretsar kring tre huvudfigurer, Olof Rudbeck under 1600-talet, Erik Gustav Geijer under 1800-talet och slutligen Gustav Sundbärg under 1900-talet. Sundbärgs stora betydelse har, enligt Hall, en grund i flera kvaliteter som Sundbärg stod för.

Han stod för en auktoritativ statistisk kartläggning av det historiskt framvuxna Sverige och, speciellt, de olika faktorer som orsakade den stora emigrationen från 1860-talet och framåt. Han stod vidare för en modern nationalism som visserligen hade en stark historisk-nationell ådra men samtidigt accepterade den moderna industrins framväxt, även den positiva kraften i de ny politiska idéer som kom med de liberala, socialistiska och socialdemokratiska rörelserna. Slutligen framhåller Hall, att Sundbärgs skrift om folklynnet blev en ovanligt stor

publicistisk framgång för att vara en fackbok och blev av stor betydelse för svenskarnas kritiska syn på sig själva. Den 15:e upplagan av Det svenska folklynnnet kom ut 1921.

Patrik Hall går till och med så långt som att hävda, att Sundbärg initierar den sociala ingenjörskonsten i Sverige och att socialdemokratin senare skulle överta hans syn på det nationella.

Det är ett intressant perspektiv på den statistikerpersonlighet som Sundbärg representerar, ett livslångt engagemang för statistik som kunskapskälla och metod och en integrering med ett patos för den svenska nationens framtida utveckling

Då det gäller skriften om folklynnnet så är den för oss i dag föga statistisk och knappast tänkbar för en professor i statistik att ge ut. Nu uppfattar jag inte att Sundbärg hade *statistiska* ambitioner när han skrev skriften. Den har mer karaktär av *bekännelse* till en självkritisk nationalism eller fosterlandskänsla och en öppen redovisning av Sundbärgs egna värderingar.

Då kan återigen den tidens statistiska teori och synen på den statistiska professionen åberopas. Då diskuterades värderings- och intressefrågor mer medvetet än i dag och statistikerns eller samhällsvetarens roll i praktiskt arbete eller forskning. Teorin accepterade inte att det fanns värderingsfri statistisk verksamhet men att det var viktigt att den som utövade statistisk verksamhet var medveten om detta och helst kunde deklarerat sina värderingar. (Det skulle Gunnar Myrdal senare argumentera för i Sverige.)

Gustav Rümelin talar om betydelsen, för statistikern, av

mångsidigt vetande, en säker orientering i historiska, politiska, nationalekonomiska och filosofiska frågor; dock kan inte statistikern, lika litet som historikern, förneka sin hela uppfattning om tidsföreteelserna ...

och vi kan se Sundbärgs skrift om folklynnnet som en sådan öppen deklaration av hans syn på tidsföreteelserna här i Sverige.

Folklivsforskning och böcker om folklynnen och nationalkaraktärer har i dag återigen blivit en särskild litteraturgren. Ingen av nyare författare kan undgå att komma in på Sundbärgs aforismer (1911) eller än tidigare, Almquists Den svenska fattigdomens betydelse (1838) eller Heidenstams Om svenskarnas lynne (1896).

Sammanfattning av hans insatser

Sundbärg var en empiriskt forskande statistiker, arbetsam intill hängivenhet och verksam på flera områden. Det arbete, som han ägnade åt en kritisk renovering av Tabellverket och de resultat han publicerade, gav honom en internationell uppmärksamhet och berömmelse. Det bekräftades speciellt genom hedersledamotskapet i Royal Statistical Society of London 1909 - vid dess 75-årsjubileum.

Sundbärg blev en svensk ”*fullblodsstatistiker*” med rötterna i en statistisk idétradition både från Graunt och Conring och med ett stöd för sin statistiska praktik i den tidens statistiska teori, vars huvudmål var bred och djup kunskapsbildning. Hans specifikt svenska bidrag innebar ett engagemang i det nationella, där han till slut gav till känna en kritik av svenskarnas svagheter, de brister i det svenska folklynnnet, som hade bidragit till emigrationen

och hindrade en framtida kulturell och politisk utveckling. Eli F Heckscher karakteriserar Sundbärg som

... på en gång romantiker och statistiker, visionär och exakt verklighetsforskare"

Heckscher säger vidare, att Sundbärgs komplexa natur gav en speciell lyftning åt hans talade och skrivna ord.

Sundbärg representerar en lång tradition inom statistiken, en kritisk tradition med sinne för yrkesansvar och konstruktiva, även utmanande initiativ och "berättelser". Det starka engagemanget i sakfrågor och kultur finns som "motor" även för det växande antalet yrkeskolleger kring honom. Sundbärg stod för en klarsyn om behovet av en statistisk profession och han låg bakom den intressanta utvecklingen av en svensk profession av statistiker som skulle komma i början av 1900-talet.

Hur gick det med arvet efter Gustav Sundbärg?

De flesta av oss här i dag har nog inte tyckt att vi förvaltat något arv från Sundbärg och hans professionella fränder. Min egen upptäckt av Fredrik Theodor Berg, Gustav Sundbärg och deras kolleger samt av den expansiva offentliga statistiken kring sekelskiftet, har gått via upptäcktsfärder i den europeiska statistiken. De startade med den enkla men svåra frågan "Vad är statistisk metod?" och jag fann så småningom att ett helt nytt ljus kom in över den svenska statistikhistorien.

Det är först genom förberedelserna för dagens föredrag som jag har börjat förstå det verkligt betydande i Gustav Sundbärgs breda statistiska insatser och de djupgående verkningar som de hade. Den docentur han tilldelades för 100 år sedan blev ett stöd och en injektion för den produktive Sundbärg. Hans tid räckte dock inte för att vara aktiv vid Stockholms högskola efter 1903, inte heller att vara aktiv på professuren i Uppsala. Forskning var för Sundbärg hans eget ständigt pågående arbete, pedagogik var umgänget med kollegerna och att publicera resultaten av sina arbeten.

Vad kan vi lära?

Har Gustav Sundbärg och hans tid någon annan framtid än i form av festtal vid jubileumstillfällen, där ju nästa torde bli om 7 år, 100-år efter hans tillträde till professuren i Uppsala? Min mening är att vi kan lära mycket av Gustav Sundbärg och hans tid. Den första anledningen är att den långa utvecklingen av statistisk teori och praxis har skjutits undan, de har blivit betraktade som föråldrade och utan relevans. Min uppfattning är däremot att det finns en hel del att återvinna!

I *statistiska utbildningar* kan nyfikenheten på omvärlden och dess problem åter få en chans, ge upplevelser av nya insikter och kunskaper och ge förståelse för statistisk metod som kunskapsbildning, inte primärt ett antal tekniker.

Den statistiska forskningen kan få nya och angelägna uppgifter genom att kunskapsbildningens faktiska tillstånd i dag saknar kartläggning, är ett obrutet forskningsfält. Det är sådan statistisk forskning som har betydelse för statistik som kulturfaktor och för statistik som nyttig och effektiv i praktiska verksamheter. Vi bevakar ju heller inte i dag hur

statistik missbrukas och missförstås, hur statistik används för styrning av konsumtion eller opinioner. På så vis har vi föga vetskap om statistikens betydelse på gott och på ont.

Det är för sådana framtida uppgifter som vi kan hämta idéer och inspiration från en intressant statistisk idéhistoria. Där intar Gustav Sundbärg en väsentlig plats i den svenska utvecklingen.

På mer kort sikt kan Gustav Sundbärg och hans tid vara en inspiration för den praktiskt arbetande statistikern, speciellt de som nu arbetar vid de nya myndigheter – nära ett 30-tal – som har ansvar för olika delar av den officiella statistiken. Denna nya arbetsmarknad kräver en diskussion av statistikerns yrkesroll som ännu inte har påbörjats. Sådana diskussioner aktualiserar även de långsiktiga frågorna kring framtida utbildning i statistik och framtida statistisk forskning.

Litteratur:

Edin, Karl Arvid: Gustav Sundbärg. Nordisk familjebok, Uggleupplagan.

Flodström, Isidor (1935): Gustav Sundbärg och hans livsverk. En minnesskrift. Almqvist & Wicksell.

Hall, Patrik (2000): Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekel. Carlsson Bokförlag.

Heckscher, Eli F (1954): Gustav Sundbärg. Svenska män och kvinnor. Bonniers.

Sjöström, Olle (2002): Svensk statistikhistoria. Gidlunds förlag.

Tingsten, Herbert (1969): Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda. Norstedts.

Skrifter av Gustav Sundbärg.

1876. Befolknings-statistiska tabeller öfver Sveriges län.
1881. Om den naturliga folkökningen i Sverige, Statistisk Tidskrift.
1882. Hjalmar Gullberg, Gustav Sundbärg: Folkmängden och folkökningen i Skandinavien 1815-1880.
1882. Om Sveriges uppodling, dess relativa åkervidd och kreaturstal. Statistisk tidskrift.
1883. Dödligheten månads- och årsvis i Sverige 1861-1880.
- 1884 och 1885. Bidrag till utvandringsfrågan från befolkningsstatistisk synpunkt, Uppsala universitets årsskrifter.
1887. Land och stad i Sverige från befolkningsstatistisk synpunkt. Statistisk tidskrift.
1889. Några anteckningar om jordens fruktbarhet i olika länder. Statistisk tidskrift.
- 1891, 1893. Folkräkningar i Sverige och andra länder omkring 1890, jämförelse med äldre räkningar.
1894. Underdånigt utlåtande rörande en svensk arbetsstatistik. Statistisk tidskrift.
1894. Befolkningsläran. Ingår i Det ekonomiska samhällslifvet.
1896. Dödstalen såsom kulturvärdare. Föredrag i Nationalekonomiska föreningen.
- 1895-1904. Statistiska öfversigtstabeller för olika länder. Statistisk tidskrift.
1897. De skandinaviska folkens andel i Europas produktion och samfärdsel. Statistisk tidskrift.
1898. Järnvägstrafikens intensitet i olika länder. Statistisk tidskrift.
1900. La Suède, son peuple et son industrie. Exposé historique et statistique. Publié par ordre du gouvernement.
1901. Svensk översättning: Sveriges land och folk, historisk-statistisk handbok.
1904. English translation, Sweden, its people and its industry.
1905. Dödligheten av lungtuberkulos i Sverige åren 1751-1830.
1905. Döde efter kön, ålder och civilstånd i Sverige åren 1751-1900 samt Medelfolkvärdet efter kön och ålder under femårsperioderna för samma tid. Statistisk tidskrift.
1906. Fortsatta bidrag till en svensk befolkningsstatistik för åren 1750-1900 Statistisk tidskrift.
1907. Bevolkerungsstatistik Schwedens, 1750-1900.
1908. Aperçus statistiques internationaux...
1909. Flach, Juhlin Dannfelt och Gustav Sundbärg, Sveriges jordbruk vid 1900 talets början.
1911. Det svenska folklynnet. Aforismer, 1-12. uppl. 1911, 13-14. uppl. 1912, 15. uppl. 1921.
1913. Tankar i utvandringsfrågan.
1913. Emigrationsutredningen Betänkande i utvandringsfrågan.

SUNDBÄRG SOM DEMOGRAF

Peter Sköld

Texten lovad och kommer att införas så snart den levererats

PROFETER OCH PROFILER I STATISTIK UNDER 100 ÅR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA/UNIVERSITET

Per Dahmström

Den 8 oktober 2003 förekom ett litet jubileumsfirande vid Statistiska institutionen eftersom ämnet statistik hade förekommit under exakt 100 år vid Stockholms universitet/högskola.

Stockholms högskola 1903 och lite om miljön

Till skillnad från de flesta andra europeiska länder hade huvudstaden i Sverige inget universitet vid 1900-talets början. Traditionell universitetsverksamhet var väsentligen förlagd till universiteten i Lund och Uppsala som hade existerat i hundratals år. Undantag var Karolinska institutet och vissa specialhögskolor.

På kommunalt initiativ tillkommer Stockholms högskola 1878 och ges till en början lite speciell inriktning. Förutom sedvanliga elever hade man betalande åhörare och man får säga att man hade en ovanlig relation till allmänheten. Vissa lärare hade många åhörare, t ex Viktor Rydberg.

År 1903 är verksamheten mycket begränsad. Endast enstaka lärare förekommer och i regel finns inte institutioner och liknande. Högskolan är mycket inriktad mot naturvetenskap. Vissa humanistiska ämnen förekommer och juridiken införs vid denna tid.

Gustav Sundbärg blir docent i statistik 8 oktober 1903

Gustav Sundbärg får en docenttitel i statistik den 8 oktober 1903. Såvitt känt är detta första gången statistikämnet på något sätt är föremål för uppmärksamhet vid högskolan.

Detta är frågan om en titelutdelning och ingenting annat. Några arbetsuppgifter är inte kopplade till den. Händelsen tycks inte ha fått någon nämnvärd uppmärksamhet.

För Gustav Sundbärgs liv och verksamhet redogörs utförligt i en annan artikel i detta sammanhang.

Pionjärerna

Som pionjärer i ämnet har vi förutom Gustaf Sundbärg (1857-1914) även Nils Wohlin (1881-1948) och K(arl) A(rvid) Edin (1880-1937).

Nils Wohlin undervisar i ämnet 1912-1916. Från katalogerna finner vi följande exempel:
Officiell statistik
Socialstatistik
Jordbruks- och industristatistik

Befolkningsstatistik
Moralstatistik

Som vi kommer att se även i fortsättningen har befolkningsstatistik en stor plats här. I övrigt handlar det om officiell statistik och liknande. Ett mer metodmässigt innehåll kommer först senare.

Wohlin var professor i statistik i Uppsala 1916-1930 men kan knappast ha kunnat verka så mycket på tjänsten. Han var riksdagsman (högern och bondeförbundet) under en stor del av tiden, handelsminister under en tid och kom med i Arvid Lindmans regering efter valet 1928 som finansminister men tvingades avgå året därpå. Han var chef för tullverket 1930-1946 och ordförande i befolkningskommissionen 1935-1938. Det kan också nämnas att Wohlin var far till Ulla Lindström, statsråd(s) 1954-1966 och till Lars Wohlin, bl a förutvarande riksbankschef.

K A Edin undervisar åren 1916-1937 och förestår Demografiska institutet. Exempel på undervisning är:

Socialstatistik
Kriminalstatistik
Familjestatistik
Ekonomisk-statistisk propedeutisk kurs
Teoretisk statistik (från 1922)

Edin var en docent från Uppsala och är ihågkommen för stickprovsundersökningar om bostadsförhållanden.

Professur inrättas

Efter Edin inrättas en professur i statistik som kombineras med chefskap för Stockholms stads statistiska kontor. Till innehavare av professuren utsågs Sten Wahlund (1901-1976) som verkade 1938-1953.

Stockholms högskola kom alltså att ha någon sorts halvtidsprofessor i statistik under större delen av Wahlunds tid där vederbörande nog mestadels uppehöll sig på statistiska kontoret. Omkring 1950 tillkommer Statistiska institutionen och nu finns förutom huvudläraren ett antal andra medarbetare i ämnet. Från den här tiden finner vi t ex Erik Ruist sedermera professor vid Handelshögskolan.

Wahlund var framförallt demograf. Förutom professor var han riksdagsman (bondeförbundet/centerpartiet) 1944-1970 och hade en framträdande roll i flera politiska sammanhang. Bl a var han kampanjledare vid folkomröstningen om ATP 1957 för linje 2.

Sten efter Sten

Med utnämningen av Sten Malmquist (1917-) till professor (1954-1984) blir ämnet statistik etablerat i Stockholm på samma sätt som på andra håll i landet.

Malmquist sysslade forskningsmässigt särskilt med ekonometri, index och icke-parametriska metoder.

Expansion

Inom högskolevärlden förekom en avsevärd expansion under 1950- och 1960-talen. Antalet elever ökade starkt och nya typer av akademiska lärare behövdes. Under slutet av 1950-talet kom universitetslektorer och på 1960-talet var det dags för universitetsadjunkter och forskarasistenter. Denna utveckling gällde i hög grad även statistik.

För Stockholms del kan vi särskilt notera att Harald Cramér var rektor 1950-1958. Vidare blev högskolan universitet 1960.

Erland Hofsten – en välkänd profil

Erland (von) Hofsten (1911-1996) undervisade vid institutionen under olika perioder. Han var verksam vid Socialstyrelsens statistiska byrå 1947-1962. Centraliseringen av den officiella statistiken medförde överflyttning till SCB och befolkningsstatistiken och han är kvar vid centralbyrån till pensioneringen.

Hofsten var en flitig författare. Han skrev böcker i demografi, indexteori, officiell statistik (en mycket använd vägvisare) och praktisk statistik (med denna titel och ej att förväxla med en nutida bok). Första upplagan av Praktisk statistik utkom i början av 1940-talet och får anses vara en utomordentlig prestation.

Deltagande i TV:s valvador gjorde Hofsten känd hos den stora allmänheten.

Hofsten stod rätt långt till vänster med sina politiska uppfattningar. Han slopade ”von” i namnet och skrev under senare år gärna om länder som han sympatiserade med (t ex Kina och Albanien).

Tore Dalenius

Statistiska institutionens under åren kanske mest framträdande medarbetare är Tore Dalenius (1917-2002). Efter såväl forskarutbildning som praktiskt statistiskt arbete (chef för SCB:s utredningsinstitut) disputerade Dalenius 1957 (Uppsala) med avhandlingen ”Sampling in Sweden”. Under åren 1965-1983 upprätthåller han olika slags professorstjänster vid institutionen.

Hans forskning kom väsentligen att röra olika former av samplingproblem. Särskilt uppmärksammas blev kanske hans behandling av stratifieringsproblem.

Dalenius tycks ha haft ett omfattande kontaktnät med andra forskare inte minst i USA. Han uppehöll sig mycket där och bosatte sig slutligen i landet.

Dalenius var en aktiv person. Han försökte ofta gå till rätta med felaktig användning av statistik och kom bl a därigenom ofta i motsättning till andra människor.

Nya tider

Vid 1980-talets början finns demografin inom institutionen och är främst företrädd genom professor Jan Hoem. Ämnet överflyttas dock till sociologiska institutionen.

Malmquist och Dalenius pensioneras 1983-1984. Som efterträdare kommer Ove Frank (1937-), under tiden 1984-2002. Några år senare tillsätts Daniel Thorburn (1945-). Efter Frank kom Hans Nyquist (1950-).

Var var institutionen?

Någon slags statistisk institution kan inte anses finnas före Sten Wahlund. Hans arbetsplats var Stockholms stads statistiska kontor, Kaplansbacken 10

I förteckningen nedan anges i flera fall endast den första kända tidpunkten för adressen i fråga.

HT 1950
Institutet för statistik
Odengatan 61

VT 1951
Upplandsgatan 34, 2 tr

HT 1956
Hagagatan 2, 2 tr

HT 1957
Rådmansgatan 70, 2 tr

1964-1987
Hagagatan 25A och 23

1987-
Frescati, Södra husen, hus B

STATISTISKA DOKTORSAVHANDLINGAR 1923-2003

Gösta Hägglund

Det kan vara av intresse att se hur statistiska doktorsavhandlingar vid Stockholms högskola/universitet har sett ut genom åren. Detta speglar i ganska hög grad utvecklingen av ämnet statistik under det senaste seklet. I detta sammanhang kanske det är mest intressant att beskriva äldre avhandlingar. Därför fokuserar jag på dessa. För avhandlingar före 1970 har jag utgått från rapporten Svenska doktorsavhandlingar i statistik 1892-1973, en bibliografi sammanställd av Hans Stenlund, Avdelningen för statistik, Umeå universitet, HS-rapport 3, 1974. I denna rapport framgår att det endast finns tre statistiska avhandlingar vid Stockholms högskola/universitet före 1970. Alla dessa har en befolkningsstatistisk inriktning vilket väl är i linje med ämnets tidigare profil och dessutom i Gustav Sundbärgs anda.

Den äldsta statistiska doktorsavhandlingen vid dåvarande Stockholms högskola verkar vara Befolkningens fördelning i Norge av Alfred Söderlund, 1923. Denna avhandling är ganska speciell i flera avseenden. Den är författad på norska och skriven på uppdrag av Norges geografiske opmåling. Huvudprodukten är täthetskartor för Norges befolkning. Nedan ses delar av de två rubriksidorna i avhandlingen. Som synes betecknas själva avhandlingen som bilaga till kartorna ur ett norskt perspektiv, vilket onekligen är en lustig detalj.

ALFRED SÖDERLUND

BEFOLKNINGENS F O R D E L I N G I N O R G E

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND FRAM-

STÄLLES TILL OFFENTLIG GRANSKNING

Å STOCKHOLMS HÖGSKOLA, LÄRO-

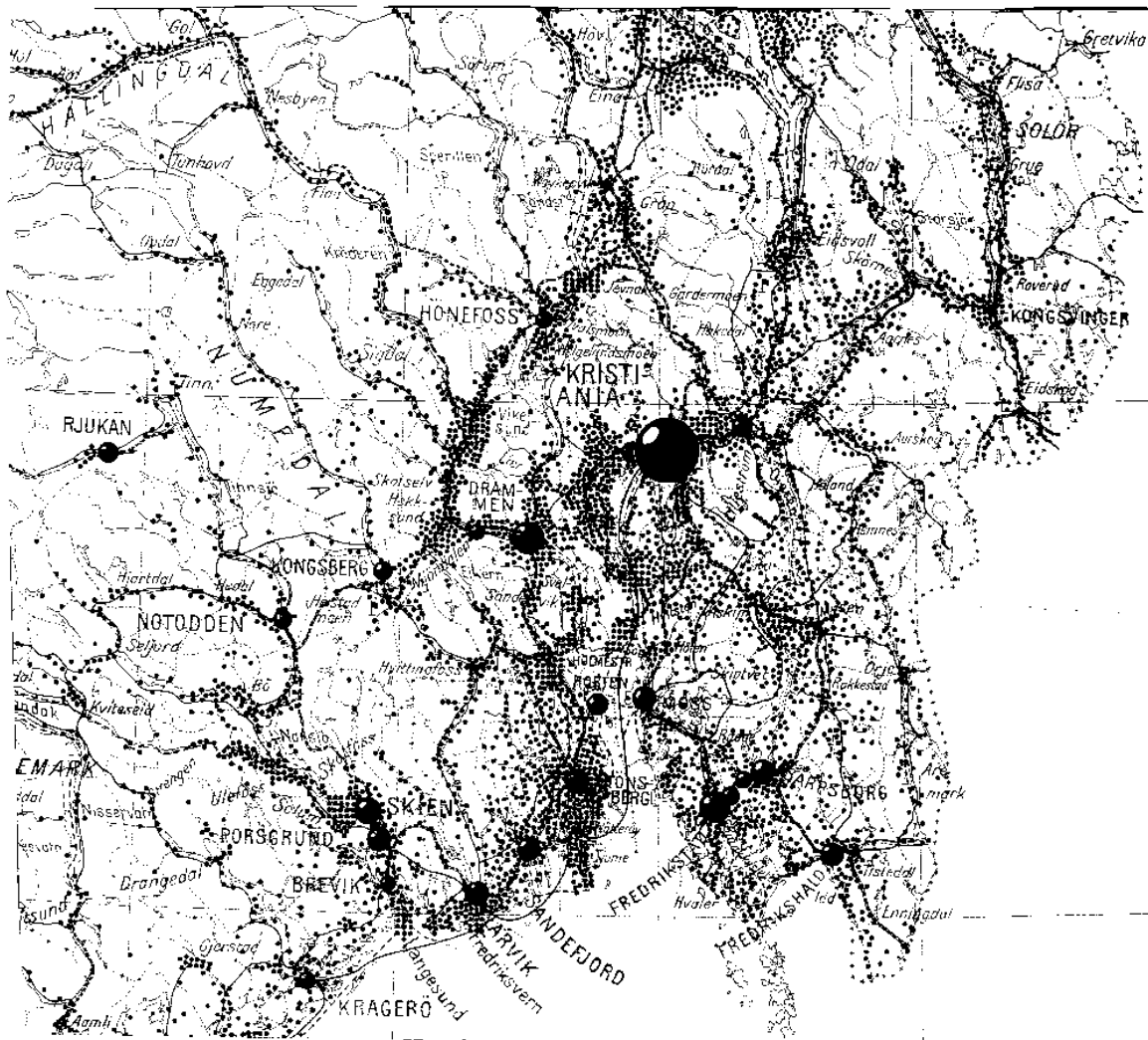
SAL 1, TORSDAGEN DEN 6 DEC.

1923, KL. 10 F. M.

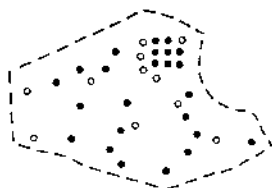

B I L A G T I L
F O L K E T E T T H E T S K A R T
O V E R N O R G E , U T G I T T A V
N O R G E S G E O G R A F I S K E
O P M Å L I N G

För att få en uppfattning om utseendet hos täthetskartorna återges nedan ett område från östra Norge med bl a Kristiania, dåvarande Oslo.

Söderlund tar inte upp särskilt mycket om själva metodiken vid konstruktionen av kartorna utan han hänvisar till en liknande kartframställning av Sten De Geer över Sveriges befolkning gjord några år tidigare. Avhandlingen har i hög grad en rent verbal framställning med endast några få tabeller. Formler och liknande får man leta förgäves efter. Dock för han ett resonemang om säkerheten vid placeringen av prickar för att ange befolkningstäthet, vilket illustreras i följande figur.

- Sikre prickar
- Usikre —

Några ord om Alfred Söderlund (1884-1971) kan kanske vara på sin plats eftersom han tycks ha skrivit den första statistiska avhandlingen i Stockholm. Han föddes i Stockholm. Söderlund arbetade med avhandlingsarbetet bl a i Norge under flera längre vistelser där. Tydligt meriterade han sig väl med sin avhandling. Han var bl a anställd vid Generalstabens litografiska anstalt. Söderlund gav ut flera kartverk, bl a Svensk skolatlas, 1925, Befolkningskarta över Europa, 1926 och Svensk världsatlas tillsammans med Bror Thordeman, 1933. Detta år gav Söderlund också ut Folkskolans kartbok. Slutligen kan vi uppmärksamma Vägghkarta över Norden tillsammans med E. Ehlin, 1937.

Nästa statistiska doktorsavhandling vid dåvarande Stockholms högskola kom 1932. Författare var den blivande professorn vid institutionen, Sten Wahlund. Om honom berättas en del på annan plats i denna jubileumsskrift. Titelsidan till avhandlingen ses nedan.

DEMOGRAPHIC STUDIES
IN THE NOMADIC AND THE SETTLED
POPULATION OF NORTHERN
LAPLAND

By

STEN WAHLUND

LIC. PHIL.

INAUGURAL DISSERTATION

BY DUE PERMISSION OF THE FACULTY OF ARTS OF
THE UNIVERSITY OF STOCKHOLM, TO BE PUBLICLY DIS-
CUSSED FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY,
IN LECTURE ROOM D, ON DECEMBER 14th, 1932,
AT 10 O'CLOCK A. M.

Denna avhandling behandlar ett stort antal demografiska variabler. Liksom den föregående avhandlingen är även här framställningen i huvudsak verbal. Dock finns det några sidor med formler för olika demografiska mått. Avhandlingen innehåller en stor mängd tabeller, bl a en tabellbilaga om 91 sidor. Som exempel på en sådan har vi nedan en tabell som ger storlek på familjer.

Table VIII. Size of Family

Families with complete conceptive period

Jokkmokk

1791-1840

Wife's age at marriage	Nomads																	Settled																					
	Num-ber of fam.	Distribution by number of children (live born and still-born)																Mean	Num-ber of fam.	Distribution by number of children (live born and still-born)																Mean			
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15			16	17	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		14	15	16
15-20	14	1	-	-	-	2	-	2	3	2	1	1	1	-	-	-	-	-	8.00	7	-	-	1	-	-	2	-	1	1	1	-	-	-	1	-	-	-	7.86	
20-25	35	1	2	3	2	3	4	3	2	8	2	1	2	2	-	-	-	-	6.17	40	1	1	-	-	2	3	3	6	5	8	4	4	1	2	-	-	-	7.96	
25-30	27	2	4	2	2	1	3	8	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4.33	35	3	-	-	2	1	2	9	4	3	5	4	1	-	1	-	-	-	6.71	
30-35	11	1	1	1	3	1	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.45	23	2	-	4	6	5	2	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4.25	
35-40	10	5	-	3	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.40	15	1	2	4	6	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.53
40-45	15	6	5	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.14	6	2	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.17
45-50	8	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Total	120	24	12	11	9	6	12	13	8	12	4	2	3	3	1	-	-	-	-	136	14	5	10	15	8	9	17	13	12	14	9	5	1	3	1	-	-	-	

1841-1890

Wife's age at marriage	Nomads																	Settled																						
	Num-ber of fam.	Distribution by number of children (live born and still-born)																Mean	Num-ber of fam.	Distribution by number of children (live born and still-born)																Mean				
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15			16	17	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		14	15	16	17
15-20	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	9.50	23	-	-	2	1	2	1	2	-	3	2	3	1	3	3	-	-	-	8.26		
20-25	17	-	2	1	-	1	3	2	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-	6.18	140	7	3	2	3	4	20	15	16	14	18	14	15	5	3	1	-	-	-	7.33	
25-30	14	2	2	-	1	2	3	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	4.23	112	9	2	6	9	2	14	21	23	16	6	4	-	-	-	-	-	-	-	5.61	
30-35	6	-	2	1	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4.17	69	6	7	4	9	17	11	8	4	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3.88	
35-40	7	1	1	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.86	33	5	3	4	11	4	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.79	
40-45	5	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.80	14	11	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.57
45-50	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Total	56	9	9	6	4	4	6	4	3	4	1	5	1	-	-	-	-	-	399	46	15	19	35	29	50	48	43	34	27	22	16	8	6	1	-	-	-	-		

Den tredje doktorsavhandlingen skrevs 1953 av Gösta Ahlberg. Titeln är Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1911-50. Fortfarande är framställningen i huvudsak verbal med många tabeller och figurer. Men några metodmässiga aspekter finns även med. Nedan har vi exempel på en regressionsanalys.

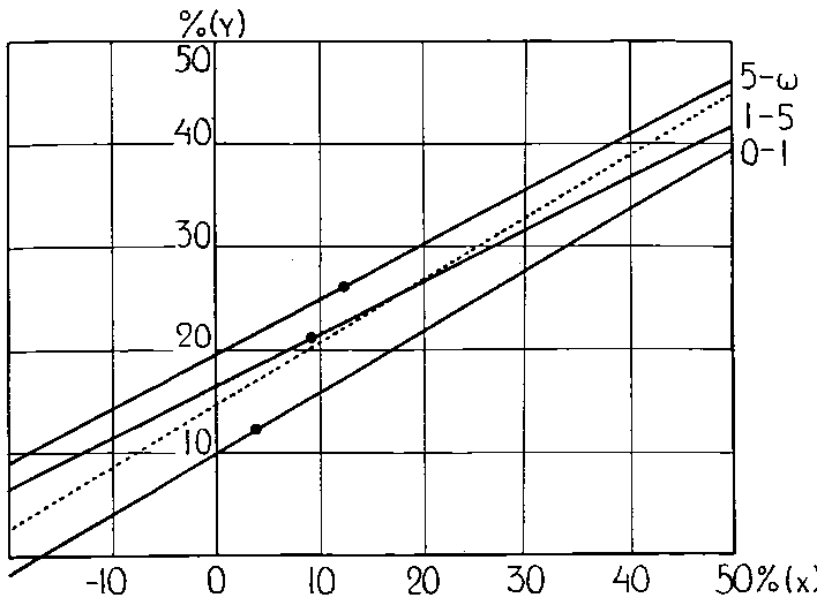

Fig. 23. Regressionslinjer, avseende tätorternas procentuella folkökning under perioderna 1931—40 (x) och 1941—50 (y).

Linjerna ange regressionen av y med avseende på x . Prickad linje = samliga administrativa tätorter. Hildragna linjer = skilda storleksklasser (folkmängd 1930 i 1 000-tal); punkterna ange korrelationscentra.

Som en illustration till urbaniseringen återges nedan en figur gällande de största städerna.

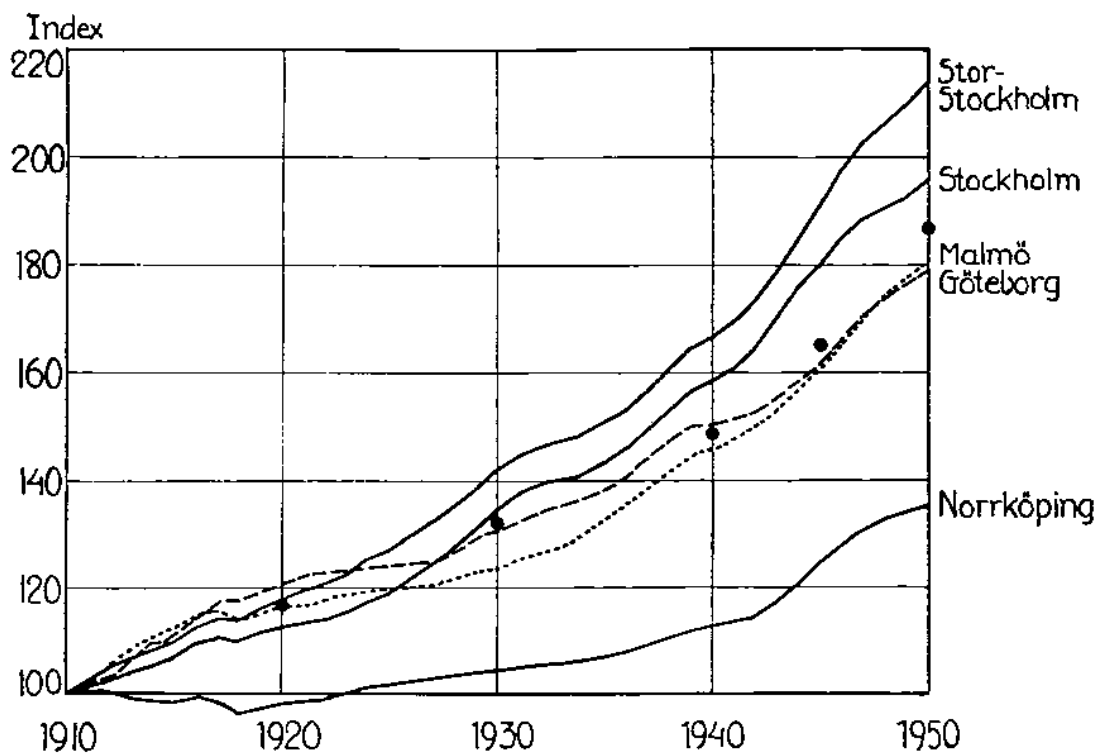

Fig. 24. *Folkmängdsutvecklingen i de fyra största städerna 1911—50.*

Kedjeindex: 1910 = 100. Punkterna ange utvecklingen inom stadsnäringarna.

Det kan också vara av intresse att jämföra befolkningsutvecklingen i olika delar av Stor-Stockholm i figuren nedan.

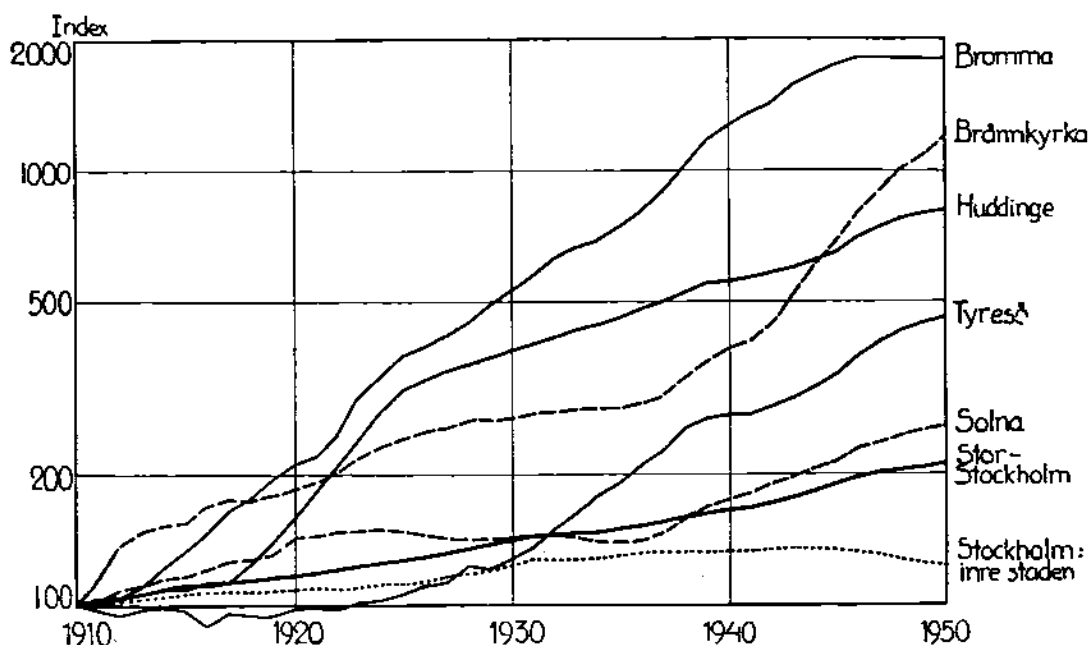

Fig. 27. *Folkmängdsutvecklingen 1911—50 i några valda delar av Stor-Stockholmsområdet.*

Index: 1910 = 100. Logaritmisk indexskala. Enskede har sammanräknats med Brännkyrka.

Fr o m år 1970 kan man tala om en ny epok när det gäller doktorsavhandlingar i Statistik vid Stockholms universitet. Nu får vi avhandlingar som mer behandlar metodutveckling och teoribildning. Intresserade kan gå in på institutionens hemsida och ta fram en lista över alla doktorsavhandlingar i Statistik fr o m 1970. Gå in på www.statistics.su.se och vidare till Allmän information, Publikationer och PhD Theses. På nästa sida finns en utskrift av denna lista. Denna skall kompletteras med en avhandling av Anders Klevmarken från 1972: Statistical Methods for the Analysis of Earnings Data.

Man finner följande antal doktorsavhandlingar per decennium:

1970-talet: 10 st
1980-talet: 8 st
1990-talet: 7 st
2000-talet: 5 st (hittills)

För de tre första decennierna verkar det vara en nedåtgående trend men antalet under 2000-talet hittills ser dock positivt ut. Uppdelningen på kön ger 6 kvinnor och 24 män.

Framför allt på sjuttioalet ser man fortfarande några avhandlingar med en viss tillämpningsinriktning, se t ex Gunilla Elofsson och Tor Eriksen, men därefter dominerar mer rena metodaspekter och teoribildning, vilken motsvarar ämnets utveckling.

Professor Tore Dalenius hade en inriktning på surveymetodik och sampling vilket återspeglas i några avhandlingar som han handledde, se Stig Danielsson, Bengt Swensson och Lars Lyberg. På sjuttio- och åttiotalen handleddes också ganska många avhandlingar av professor Sten Malmquist men här är det en större bredd på ämnena. Tre avhandlingar på åttioalet handleddes av Torbjörn Thedéen, se Stefan Ogenstad, Orly Manor och Nicolas Yannaros och en avhandling handleddes av Gunnar Eklund, se Karin Dahmström.

Fr o m nittioalet har professorerna Ove Frank och Daniel Thorburn varit handledare. Detta återspeglas i avhandlingsämnena. Man kan i huvudsak urskilja tre inriktningar fr o m 1990:

bayesianska metoder
grafteori-nätverk
surveymetodik

De flesta avhandlingar fr o m 1990 ligger inom något eller flera av dessa områden. Professor Ove Frank har handlett Martin Karlberg, Ingegerd Jansson, Jukka Corander och Christian Tallberg medan professor Daniel Thorburn har handlett Raul Cano, Jörgen Dahlén, Elisabeth Saers Bigün, Sixten Lundström, Forough Karlberg, Mattias Villani, Fridtjof Thomas och Michael Carlson.

Ovanstående inriktningar kommer antagligen att gälla också några år framöver. Vi har för närvarande ett antal doktorander som håller på med avhandlingar inom dessa områden. Sedan får framtiden utvisa vilka områden som kommer att bli aktuella längre fram. Ämnet statistik kommer säkert också i framtiden att utvecklas och därmed även präglade inriktningen av kommande doktorsavhandlingar.

PhD Theses 2000-

- Christian Tallberg** *Bayesian and Other Approaches For Analyzing Network Block-Structures* 2003-05-27
- Michael Carlsson** *Some Contributions to Statistical Disclosure Control* 2003-01-17
- Fridtjof Thomas** *A Bayesian Approach to Retrospective Detection of Change-Points in Road Surface Measurements* 2001-09-24
- Mattias Villani** *Aspects of Bayesian Cointegration* 2000-05-24
- Jukka Corander** *On Bayesian Graphical Model Determination* 2000-01-31
-

PhD Theses 1990-1999

- Forough Karlberg** *Survey estimation for highly skewed data* 1999-12-13
- Ingegerd Jansson** *On statistical modeling of social networks.* 1997-10-31
- Sixten Lundström** *Calibration as a standard method for treatment of nonresponse.* 1997-10-06
- Martin Karlberg** *Triad count estimation and transitivity testing in graphs and digraphs.* 1997-05-27
- Elisabeth Saers Bigün** *Bayesian risk analysis of rare events, such as catastrophes, by means of expert assessments.* 1997-04-18
- Jörgen Dahlén** *Price measurement and index construction - some contributions to theory and application.* 1995-03-17
- Raul Cano** *On the efficiency of the Bayesian bootstrap.* 1992-06-12
-

PhD Theses 1980-1989

- Nicolas Yannaros** *On thinned point processes. (RR 1987:3)* 1987-06-04
- Orly Manor** *Statistical analysis of criminal careers. (RR 1985:3)* 1985-06-04
- Arne Sandström** *Estimating income inequality. Large sample inference in finite populations. (RR 1983:5)* 1983-12-14
- John Öhrvik** *Robusteffektiv lägesestimation. (RR 1982:17)* 1982-12-15
- Stefan Ogenstad** *Statistical analysis of censored survival time data in clinical trials. (RR 1982:10)* 1982-05-28
- Lars Lyberg** *Control of the coding operation in statistical investigations - some contributions.* 1981-03-31
- Olle Sjöström** *Svensk samhällsstatistik. Etik, policy och planering. (RR 1979:6 del I-III)* 1980-12-04
- Karin Dahmström** *Some binary response situations - theory and applications. (RR 1980:4)* 1980-05-09
-

PhD Theses 1970-1979

- Olivier Guilbaud** *Nonparametric statistical inference about location. Some contributions. (RR 1978:6)* 1978-11-24
- Ola Hertzberg** *On the small-sample properties of probit analysis.* 1977-04-29
- Bengt Swensson** *Survey measurement of sensitive attributes. Some contributions.* 1977-04-22
- Stig Elofsson** *On truncated tests of parameters in various Poisson models with applications to traffic accidents.* 1975-06-02
- Stig Danielsson** *Optimal allokering vid vissa klasser av urvalsförfaranden.* 1975-05-21
- Harry Lütjohann** *Linear aggregation in linear regression.* 1974-05-28
- Tor Eriksen** *En prognosmodell för den allmänna tilläggspensioneringen ATP.* 1973-05-28
- Ove Frank** *Statistical inference in graphs.* 1971-05-12

Gunilla Elofsson *Skattning av parametrar i en modell med känt linjärt funktionellt samband och konstanta variationskoefficienter, med tillämpning på arbetstidsmätning.*

1970-12-04

AVSLUTNING

Ove Frank

Jubileumskonferensen har haft två teman. Olle Sjöström och Peter Sköld har behandlat det ena och därigenom gett oss inblick i statistikens villkor för 100 år sedan fokuserat kring Gustav Sundbärg. Det andra temat behandlat av Per Dahmström och Gösta Hägglund har gett oss en exposé av personer och ämnen som belyser ämnets utveckling under 100 år. Föredragen har varit stimulerande att lyssna till och föredragshållarna är värda stort tack för det förtjänstfulla arbete som de nedlagt på att ge institutionen en lyckad jubileumskonferens. Tack också till vår hedersgäst Carl-Gunnar Jansson och övriga deltagare som intresserat sig för vårt firande.

I mitt inledande tal berörde jag hur man kan skapa oväntade personliga associationskedjor över långa tidsperioder, i mitt exempel till Sonja Kovalevski via en resa till Norge för 50 år sedan. Ytterligare ett oväntat sammanträffande kan nu läggas härtill. Jag har fått veta att ännu en stipendiat som var med på resan för femtio år sedan är på plats här vid dagens jubileumskonferens. Jag är glad att Carl Wandén i auditoriet gav sig till känna och att vi fick tillfälle att associera till gemensamma upplevelser. Det är märkligt med alla sammanträffanden som ständigt får oss att förundras över slumpen!